

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΙ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΠΟΘΟΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΙ

I

Αικατερίνη Β', ἡ μεγάλη αὐτοκράτειρα πασῶν τῶν Ρωσιῶν, δὲν κατέλιπεν, ὡς γνωστόν, ἀγαθὴν μνήμην μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐκστρατείας τῆς Πελοποννήσου τοῦ 1770, τὰ λεγόμενα «Ὀρλωφικά», ὡς καὶ αἱ ἐπακολουθήσασαι σφαγαὶ καὶ συμφοραὶ τῆς ὑποδοῦλου Ἑλλάδος, ἀπέτελεσαν ὀδυνηρὰν καὶ συντριπτικὴν διάψευσιν τῶν ἑλληνικῶν ἐλπίδων πρὸς ἀπελευθέρωσιν μὲ ἀρωγὴν τοῦ «ξανθοῦ γένους» τῶν Ρώσων. Ἡ Αἰκατερίνη ἀπέμεινεν οὕτω διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡ ἀκάματος ἀλλὰ καὶ φιλόδοξος αὐτοκράτειρα, ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς ὁποίας συνετελέσθη ἡ ἀπερίσκεπτος ἐκστρατεία, ἥτις μόνον αἵματα καὶ ἐρείπια κατέληξε ν' ἀφίση εἰς τὴν διψῶσαν τὴν ἐλευθερίαν μαρτυρικὴν ἑλληνικὴν γῆν. Τοῦτο δέ, καίτοι οἱ Ἕλληνες πρὸς τὴν Αἰκατερίνην ἰδίως ἀπέβλεψαν διὰ τὴν πραγμάτωσιν τοῦ μεγάλου τῶν πόθου πρὸς ἀπολύτρωσιν, τοῦ πόθου τῶν δὲ τούτου ἐκδήλωσις ἀπόκειται, ὡς γνωστόν, εἰς ποικίλας πηγὰς τῆς ἐποχῆς, ἱστορικὰς, λαογραφικὰς καὶ ἄλλας.

Μεταξὺ τῶν τελευταίων τούτων πηγῶν ὅλως χαρακτηριστικὴ, ἰδιαίτατα δὲ διὰ τὸν κόσμον τοῦ δικαίου, εἶναι καὶ ἡ ὑπὸ ἀνωνύμου τινὸς ἐν Βενετίᾳ τῷ 1770 δημοσιευθεῖσα, ἰδίως ὁμοῦς ἡ ὑπὸ Εὐγενίου Βουλγάρεως φιλοτεχνηθεῖσα καὶ ἐν ἔτει 1770 δημοσιευθεῖσα ἐν Πετροπόλει ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς «*Εἰσηγήσεως*» τῆς Αἰκατερίνης «*ἐπὶ τῇ ἐκθέσει τοῦ προβλήματος ἐνὸς νεαρῶν νομικοῦ κώδικος*», ἣς προτάσσεται ὠραιοτάτη προσφώνησις τοῦ μεταφραστοῦ πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν, εἶτα δὲ καὶ ἄκρως ἐνδιαφέρον σημεῖωμα αὐτοῦ «*πρὸς τὸν ἀναγινώσκοντα*». Εἰς τὰ τελευταῖα δὲ ταῦτα κείμενα περιέχονται ὅλως ἀξιοσημεῖωτοι ἰδέαι τοῦ πολλοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, ὅστις ὄντως καθίσταται ἐρμηνευτὴς τῶν μεγάλων πόθων τοῦ ἑλληνικοῦ γένους πρὸς ἀπολύτρωσιν ἐκ τοῦ ζυγοῦ ἀλλὰ καὶ πρὸς ἀποδοχὴν τῶν νόμων, ὑφ' οὗς «*ἡ Ἑλλάς καὶ τὰ λοιπὰ ὁμόθηρα ἔθνη... θέλει ζήσουν ἐπὶ γῆς καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, πανόλβιοι καὶ πανευδαίμονες*».

Παρ' ἡμῖν ὁ Δ. Σ. Μαυροκορδάτος¹, ἱστορῶν τὸ νομοθετικὸν ἔργον

¹ Δ. Σ. Μαυροκορδάτου, Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς ρωσικῆς νομοθεσίας κλπ., Ἀθῆναι 1857, σ. 178 ἐπ.

τῆς μεγάλης αὐτοκρατείας, ἀφιερώνει καί τινες σελίδας εἰς τὴν «*Εἰσήγησιν*» τῆς Αἰκατερίνης, ἣτις ἐξετυπώθη τὸ πρῶτον ρωσιστὶ ἐν ἔτει 1767 καὶ κατέλαβεν ὅλως σημαίνουσαν θέσιν εἰς τὴν κωδικοποιητικὴν προσπάθειαν, ἣτις εἶχεν ἀρχίσει ἤδη ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Μεγάλου Πέτρου, ἐν ἔτει 1700. Τὸ πρῶτον τότε, ἐν ἔτει 1700, κατεστάθη εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ ἐν Ρωσίᾳ πρὸς ἀναθεώρησιν τοῦ πολυπλόκου προῖσχύσαντος δικαίου τοῦ Ἀλεξιανοῦ Κώδικος τοῦ 1649 καὶ τῆς Κορμτσάγια Κνίγα τοῦ ἰγ' αἰῶνος καὶ ἐπέκεινα (ἐπίσ. ἔκδ. 1653), ἀποδιδούσης βυζαντινὸν ἰδίως δίκαιον. Τρεῖς ἀλλεπάλληλοι ἐπιτροπαί, διορισθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Μεγάλου Πέτρου, κατέβαλον πολλὴν προσπάθειαν, χωρὶς ὅμως νὰ ἐπιτύχουν τὸ ἔργον τῆς κωδικοποιήσεως, ἰδίως διὰ τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ αὐτοκράτορος ἐκείνου ἔλλειψιν νομικῶν, ἱκανῶν νὰ ἐπωμισθοῦν τὸ βῆρος τῆς κωδικοποιητικῆς ἐργασίας. Τετάρτη ἐπιτροπὴ, συσταθεῖσα τὸ 1728, διελύθη σχεδὸν ἅμα τῇ συστάσει τῆς διὰ τοῦ θανάτου τοῦ καταρτίσαντος ταύτην Πέτρου τοῦ Β'. Ἡ ἐπακολουθήσασα πέμπτη ἐπιτροπὴ τοῦ 1730 διελύθη καὶ αὕτη ἐν ἔτει 1741, χωρὶς νὰ ἀφίση τι τὸ ἀξιοσημείωτον, τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ἔσχον καὶ ἡ ἕκτη (τοῦ 1754) καὶ ἡ ἑβδόμη (τοῦ 1760) ἐπιτροπὴ, αἵτινες συνέστησαν ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείας Ἐλισάβετ, ἐκ τούτων δ' ἡ τελευταία ὑφίστατο ἔτι καὶ κατὰ τὴν ἀνοδὸν τῆς Αἰκατερίνης Β' εἰς τὸν θρόνον. Ἡ Αἰκατερίνη ὅμως συνέστησε νέαν, ὀγδόην, ἐπιτροπὴν, ἐν ἔτει 1767, πρὸς ἣν καὶ ἀπηύθυνε τὴν ἐνδιαφέρουσαν ἡμᾶς «*Εἰσήγησιν*» τῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὀγδόη αὕτη ἐπιτροπὴ δὲν ἀπέφερε τὸ ποθούμενον ἀποτέλεσμα, ὥς ἄλλωστε καὶ ἡ ἀκολουθήσασα ἐνάτη (τοῦ 1796, ἐπὶ αὐτοκράτορος Παύλου), τέλος δὲ καὶ ἡ δεκάτη ἐπιτροπὴ (τοῦ 1807, ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου), ἣτις ἐν τούτοις παρέδωκε σημαντικὰ τινὰ τμήματα κωδικοποιημένα ἐν σχεδίῳ. Ἀρχομένου οὕτω τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, θεμέλιον τοῦ ρωσικοῦ δικαίου παρέμενεν ὁ Ἀλεξιανὸς Κώδιξ τοῦ 1649, ὅστις ἀπέδιδε τὸ παλαιὸν ρωσικὸν ἐθιμικὸν δίκαιον τῆς γνωστῆς ὡς «*Ρούσκαγια Πράβδα*» συλλογῆς τοῦ ἰα' αἰῶνος. Ἡ κωδικοποιητικὴ προσπάθεια, ἣτις εἶχεν ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ 1700, εἶχεν οὕτως ἀποτύχει. Μόλις δὲ κατὰ τὸ 1832, ἐπὶ Νικολάου τοῦ Α', καὶ μὲ τὴν μεγάλην συμβολὴν τοῦ πρωτεργάτου τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ ὅλου ρωσικοῦ δικαίου Speranski κατέστη δυνατόν νὰ κωδικοποιηθῇ τὸ δίκαιον αὐτό, ὅπερ, ἰσχύσαν ἀπὸ τοῦ 1835, ἀντικατέστησε τὸ ἀρχαιότερον, μὲ τινὰς δὲ τροποποιήσεις καὶ συμπληρώσεις κατὰ βάσιν διετηρηθῆ ἐν ἰσχύϊ μέχρι καὶ τῆς ἐν ἔτει 1917 ἐπελθούσης ἀνατροπῆς τῆς δυναστείας τῶν Ρωμανώφ¹.

¹ Σύντομον σκιαγράφησιν τῆς ἱστορίας τοῦ Τσαρικοῦ ρωσικοῦ δικαίου βλ. τελευταῖον ὑπὸ R. David, ἐν R. David - J. Hazard, *Le droit soviétique*, I (1954), σελ. 13 ἐπ., ἔνθα καὶ ἡ παλαιότερα διεθνῆς βιβλιογραφία.

II

Ἐσημειώσαμεν ἀνωτέρω συντόμως τὴν διανυθεῖσαν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἰσαρικοῦ Ρωσικοῦ Δικαίου, ἵνα κατανοηθῇ ἡ σημασία τῆς «*Εἰσηγήσεως*» τῆς Αἰκατερίνης πρὸς τὴν ὑπ' αὐτῆς συσταθεῖσαν ὀγδόην, ὡς ἐλέχθη, ἐπιτροπὴν. Ἡ «*Εἰσηγήσις*» τῆς Αἰκατερίνης συνετάχθη, φαίνεται, ὑπ' αὐτῆς τῆς ἰδίας, εἶναι δ' ἐμποτισμένη εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἀνδρῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ «Φωτισμοῦ» καὶ τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, ὑφ' ἣν μορφὴν αὕτη ἀπετυποῦτο εἰς τὰ δημοσιεύματα τοῦ Montesquieu, τοῦ Puffendorf, τοῦ Beccaria κ.ἄ. Ἡ «*Εἰσηγήσις*» δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν κώδιξ, ἀλλ' εἶναι σκέψεις τῆς συνταξάσης αὐτὴν αὐτοκρατείας περὶ τοῦ ἐπιβεβλημένου ὡς δεσπόζοντος πνεύματος κατὰ τὴν ἐπιδιωκομένην σύνταξιν ρωσικοῦ κώδικος νόμων. Εἶναι δ' ὅλως χαρακτηριστικὴ ἡ «*Εἰσηγήσις*» αὕτη διὰ τὸν συνδυασμὸν διδασμάτων τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου πρὸς τὴν βαθεῖαν χριστιανικὴν πίστιν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀνάγκην διατηρήσεως τῆς ἀπολυταρχίας πρὸς συντήρησιν τῆς κρατικῆς ἐξουσίας εἰς τὸ ἀχανὲς Ρωσικὸν Κράτος.

Ἡ «*Εἰσηγήσις*» ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ρωσιστὶ ἐν ἔτει 1767 ἐν Μόσχα, κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἔτος αὐτόθι καὶ μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως. Ἐν ἔτει 1770 ἐξεδόθη ἐν Πετρούπολει ἐκ νέου εἰς ρωσικὴν, λατινικὴν, γερμανικὴν καὶ γαλλικὴν γλῶσσαν, ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε μεταφρασθῆ καὶ ἀγγλιστὶ (1768) καὶ ἰταλιστὶ (1769). Ἐκ τῆς ἰταλικῆς μεταφράσεως ἐξεδόθη ἡ «*Εἰσηγήσις*» καὶ ἑλληνιστὶ ἀνωνύμως παρὰ Ν. Γλυκεῖ ἐν Βενετίᾳ τῷ 1770, κατὰ τὸ αὐτὸ δ' ἔτος μετεφράσθη ἐκ τοῦ γαλλικοῦ καὶ ἐξεδόθη ἐν Πετρούπολει ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως ἑλληνιστὶ καὶ ρωσιστὶ μετὰ τῶν ἀνωτέρω σημειωθέντων ἄκρως ἐνδιαφερόντων προλόγων τοῦ μεταφραστοῦ, τῆς «προσφωνήσεως» αὐτοῦ καὶ τοῦ «πρὸς τὸν ἀναγινώσκοντα» σημειώματός του. Ἡ τελευταία δ' αὕτη ἑλληνικὴ ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως μετάφρασις ἐμφανίζει καὶ διὰ τὸν σύγχρονον Ἑλληνα πλὴν τοῦ γλωσσικοῦ καὶ ἄλλο γενικώτερον ἐνδιαφέρον, ἰδίως διὰ τὰς εἰς τοὺς προλόγους καὶ τὰς προσφωνήσεις αὐτοῦ διατυπωμένας ἰδέας τοῦ λογίου ἱεράρχου¹.

¹ Ὁ πλήρης τίτλος τῆς μεταφράσεως τοῦ Ε. Βουλγάρεως ἔχει ὡς ἑξῆς: «*Εἰσηγήσις τῆς Αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος Αἰκατερίνας Β. πρὸς τὴν ἐπιταχθεῖσαν Ἐπιτροπὴν ἐπὶ τῇ ἐκθέσει τοῦ προβλήματος ἐνὸς νεοῦ Νομικοῦ Κώδικος, μεταφρασθεῖσα εἰς τὴν κοινὴν τῶν νῦν Ἑλλήνων διάλεκτον ὑπὸ Ἱεροδιακόνου Εὐγενίου Βουλγάρεως*» (Πετρούπολις 1770, ἑλληνιστὶ καὶ ρωσιστὶ). Διάφορός πως εἶναι ἡ ἀνωνύμως ἐκδοθεῖσα ἑλληνικὴ μετάφρασις παρὰ Ν. Γλυκεῖ ἐν Βενετίᾳ 1770, μὴ περιλαμβάνουσα τὰ «παραπληρώματα» καὶ ἧς ὁ πλήρης τίτλος ἔχει οὕτω: «*Ἐρμηνεῖα τῆς κραταιοτάτης καὶ σεβαστῆς Αἰκατερίνης Β', αὐτοκρατορίσεως πασῶν τῶν Ρωσῶν, πρὸς τὸ σῶμα*

Ἡ «*Εἰσήγησις*» καθ' ἑαυτὴν περιλαμβάνει εἴκοσι «κεφάλαια», «συμπέρασμα» καὶ δύο «παραπληρώματα», ἀναλυόμενα πάντα ἐν ὄλφ εἰς 655 παραγράφους.

Ἦδη εἰς τὰς πρώτας παραγράφους καταφαίνεται ἡ βαθεῖα πίστις τῆς αὐτοκρατείας πρὸς τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ διδάγματα τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, ὀριζόμενον λ.χ., ὅτι «οἱ νόμοι οἱ πλεον σύμφωνοι μὲ τὴν φύσιν εἶναι ἐκεῖνοι τῶν ὁποίων ἡ ἰδιόζουσα διάθεσις ἔχει προσφυσέστεραν τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὴν διάθεσιν τοῦ λαοῦ ὑπὲρ οὗ ἐτέθησαν» (§ 5). Ἐν §§ 8 ἐπ. δικαιολογεῖται ἡ ἰδέα τῆς ἀπολυταρχίας, τονιζόμενου μεταξὺ ἄλλων, ὅτι «μία μεγάλη αὐτοκρατορία ὑποθέτει μίαν ἀκροτάτην ἐξουσίαν εἰς τὸ πρόσωπον ὁποῦ τὴν διοικεῖ», ὡς καὶ ὅτι «ἡ ἐτοιμότης τῆς ἀποφάσεως τῶν ἀπὸ μακρόθεν ἐπερχομένων ὑποθέσεων, πρέπει νὰ ἀντιυγιαίξῃ τὴν βραδυπορείαν τὴν ἐκ τοῦ διαστήματος» (§ 10), ἐνῶ ἐξ ἐτέρου ἡ «ἰδέα» τῆς ἀπολυταρχίας «δὲν εἶναι βέβαια τὸ νὰ ὑπερηρῇ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν φυσικὴν αὐτῶν ἐλευθερίαν ἀλλὰ τὸ νὰ διευθύνῃ τὰς αὐτῶν πράξεις πρὸς τὸ ἀνώτατον ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν» (§ 13).

Ἄλλαχού ὀρίζεται ὅτι οἱ νόμοι καὶ τὰ δικαστήρια «στηρίζουν τὸ τῆς Ἐπικρατείας κατάστημα καὶ τὸ κάνουν ἀδιάσειστον καὶ ἀκλόνητον» (§§ 17 ἐπ.), τονίζεται δ' ἡ ἀνάγκη ὅπως οἱ νόμοι εὐρίσκονται πῶς κατατεθειμένοι, ἵνα καθίσταται δυνατὴ ἡ γνῶσις αὐτῶν (§§ 22 ἐπ.), ἐξυμνεῖται δὲ καὶ ἡ ἐνώπιον τοῦ νόμου ἰσότης (§§ 31 ἐπ.), σημειούμενον ὁμως χαρακτηριστικῶς, ὅτι «ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία δὲν ὑφίσταται εἰς τὸ νὰ πράττῃ ἕκαστος ὅ,τι θέλει» (§ 36), ἀλλὰ «εἰς τὸ νὰ δύναται ἕκαστος νὰ πράττῃ ἐκεῖνο ὁποῦ πρέπει νὰ θέλῃ καὶ εἰς τὸ νὰ μὴ καταναγκάζεται νὰ πράττῃ ἐκεῖνο ὁποῦ δὲν πρέπει νὰ θέλῃ» (§ 37).

τῶν ἐπιστατῶν διωρισμένων διὰ τὴν ἔκδοσιν καὶ συμπλήρωσιν τοῦ συστήματος ἐνὸς νέου Κώδικος Νόμων, ἀμα καὶ διάταξις ἀκριβῆς ἀποβλέπουσα τὸ αὐτὸ σῶμα τῶν ἐπιστατῶν, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ ἰδιώματος καὶ παρὰ τοῦ τυπογράφου ἀφιερωθεῖσα τῷ ἐξοχωτάτῳ καὶ ἐκλαμπροτάτῳ κυρίῳ κόμῃ Ἀλεξίῳ Δ' Ὀρλώφ, Τενέντε Γενεράλῃ κλπ. κλπ. Ἐνεύθειον 1770, παρὰ Νικολάφ Γλυκεῖ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, *con licenza de' Superiori e Privilegio*. Ἰταλικὴ περίληψις τῆς Εἰσηγήσεως ἐξεδόθη καὶ ἐν Κερκύρῳ ἐν τῷ Δημοσίῳ Τυπογραφείῳ κατὰ τὸ ἔτος 1803 (Instruzioni di Caterina II per la commissione data di compilare un nuovo codice di leggi per l'Impero delle Russie). Ἐν γένει περὶ τῆς ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Εἰσηγήσεως, καὶ ἰδίως τῆς ὑπὸ τοῦ Βουλγάρεως ἐκδοθείσης, βλ. καὶ Κ. Μ. Κούμα, Ἱστορίαι τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, 10 (Βιέννη 1831), σσ. 281 ἐπ., Γ. Αἰνιᾶνος, Συλλογὴ ἀνεκδότων συγγραμμάτων Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως κλπ., Α' (Ἀθ. 1838), σελ. 1η'. Βλ. καὶ Ἀ. Π. Βοεττοῦ, Νεοελληνικὴ φιλολογία, Β' (1857), σ. 64 (ἀριθ. 141), Δ. Γκίνη, Περίγραμμα ἱστορίας Μεταβυζαντινοῦ δικαίου, ἐν Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν», ΚΒ' (1952), σ. 50. Πρβλ. καὶ κατωτ. σελ. 602, σημ. 2 βιβλιογραφίαν ὡς πρὸς τὸν Εὐγ. Βούλαριν.

Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀνάλυσις, ἣτις ἐπιφυλάσσεται ἐν σχέσει πρὸς τὸν νόμον (κεφ. ζ' ἐπ.). Ἐνταῦθα προβάλλει κατ' ἀνάγλυφον τρόπον ἡ διδασκαλία τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, σημειουμένου ὅτι ἡ νομοθεσία ἀκολουθεῖ *«τὴν ἔμφυτον ροπὴν καὶ ἐπίκλισιν»* (§ 57), ἐνῶ εἰς τὸν νόμον δὲν ὑπόκεινται *«τὰ πράγματα τὰ ἐξ οἰκείας φύσεως ἀδιάφορα»* (§ 63). Εἰδικώτερον ὡς πρὸς τοὺς ποινικοὺς νόμους ἐπανειλημμένως τονίζεται, ὅτι οὗτοι πρέπει νὰ διατυποῦνται κατὰ τὴν *«φύσιν τοῦ πράγματος»* (§§ 64 ἐπ., 67, 73, 74 ἐπ.), ἐνῶ καὶ αἱ ποινὰί πρέπει νὰ ἐπιβάλλονται διὰ τῶν μέσων ἅτινα μᾶς δίδει ἡ φύσις (§ 87) καὶ νὰ μὴ εἶναι ὑπεράγαν αὐστηραί: *«οἱ καλοὶ νόμοι λαμβάνουσι μίαν δικαίαν μεσότητα»* (§ 96), ὃ δ' ἀφορισμὸς οὗτος ἐνθυμίζει σκέψιν ἀριστοτελικὴν καὶ διάθεσιν ἐπιεικειᾶς, ἀσυνήθιστον διὰ τοὺς χρόνους τῆς αὐτοκρατείας. Ὅντως δ' ἐπιεικεία καὶ «μεσότης» χαρακτηρίζουν καὶ τὴν ἀνάλυσιν, ἣτις ἀφιερῶται εἰς τὸν ἐπιβαλλόμενον *«τρόπον τοῦ κρίνειν ἐν γένει»* (κεφ. θ', §§ 97 – 141), ἐνθα τονίζεται ἡ ἀνάγκη λεπτομεροῦς καὶ ἐξονυχιστικῆς ἐξετάσεως τῆς κρινομένης ὑποθέσεως ὡς καὶ τῆς καταθέσεως δύο τοῦλάχιστον μαρτύρων, ὁρίζεται δ' ὅτι ἡ βίασας δὲν εἶναι πάντοτε ἀναγκαία, ὡς καὶ ὅτι ἡ παροχὴ ὄρκου, ἡ σύνθεσις τοῦ δικαστηρίου, τῆς εἰσαγγελικῆς ἀρχῆς κλπ. πρέπει νὰ γίνωνται μὲ πνεῦμα ἐξασφαλίσεως τοῦ κατηγορουμένου.

Σημαντικὸν εἶναι τὸ κεφ. ι' (§§ 142 – 249) *«περὶ τοῦ τύπου τῶν κρίσεων τῶν ἐγκληματικῶν»*, ἐνθα καθιεροῦται τὸ δόγμα *nulla poena sine lege* (§§ 143 ἐπ.) καὶ παρέχονται ὁδηγίαι ὑπὲρ τῆς κατὰ τὸ γράμμα καὶ οὐχὶ κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ *«ποινίμου»* νόμου ἐφαρμογῆς, τοῦτο δὲ πρὸς ἀποτροπὴν ὑπερβασιῶν εἰς βᾶρος τοῦ κατηγορουμένου καὶ πρὸς μείζονα *«ἀκρίβειαν καὶ ἐλευθερότητα»* (§§ 153 ἐπ.), εἰς ἣν ἄλλως τε ἀποβλέπουν καὶ αἱ ἀκολουθοῦσαι μακροὶ διατάξεις περὶ μαρτύρων, περὶ βασάνων, περὶ μεγέθους τῶν ποινῶν, περὶ ἀποκλεισμοῦ τῆς θανατικῆς ποινῆς (§§ 209 ἐπ.) κλπ.

Τὰ ἐπόμενα κεφάλαια ια' ἐπ. περιέχουν διατάξεις γενικῆς ὁργανώσεως, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς. Προκειμένου οὕτω περὶ δούλων ἡ αὐτοκράτειρα διαδηλοῖ, ὅτι *«ἡμεῖς χρεωστοῦμεν νὰ γλυκύνωμεν ὅσον ὁ ὀρθὸς λόγος τὸ ἐπιτρέπει, τὴν καταπίεσιν ἐκείνων ὅπου ζῶσιν ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ὑποταγὴν»* (§ 252), ἐνῶ ἀλλαχοῦ καθορίζει τὰς σκέψεις τῆς ὡς πρὸς τὴν ἐπιβαλλομένην κοινωνικὴν πολιτικὴν, τὴν ὑγίαν τοῦ πληθυσμοῦ, τὴν προστασίαν τῶν πολυτέκνων κλπ. (§§ 264 – 292), τὴν προστασίαν τῆς γεωργίας, τῶν τεχνῶν καὶ τῆς ἐμπορίας, τὴν τόνωσιν τῆς πίστεως διὰ τοῦ δυνατοῦ τῆς προσωποκρατήσεως τῶν ἐμπόρων, διὰ σταθερότητος τοῦ νομίσματος κλπ. (§§ 293 – 346). Τὸ κεφ. ιδ' (§§ 347 – 356) περιέχει ὑποθήκας χριστιανικῆς ἀνατροπῆς τῶν τέκνων. Εἰς τὰ κεφάλαια ιε' – ιζ' ἡ αὐτοκράτειρα δικαιολογεῖ κατὰ σειρὰν τὰ προνόμια τῶν εὐγενῶν, στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν (§§ 357 – 375), ἐξηγεῖ τὴν σύνθεσιν τῆς «μέσης καταστάσεως», ἣτοι τῆς τάξεως τῶν

ἀστῶν καὶ ὑπαλλήλων (§§ 376 – 383), ἀναλύει δὲ καὶ τὴν ἔννοιαν τῆς πόλεως καὶ τοῦ πολίτου, τὴν ἀξίαν τῆς ἐμπορίας, τῶν συντεχνιῶν κλπ. (§§ 384 – 403).

Ἰδιωτικοῦ δικαίου διατάξεις ἐλαχίστας περιέχει ἡ «*Εἰσήγησις*» τῆς Αἰκατερίνης ἐν κεφ. ιη' (§§ 405 – 438) καὶ ταύτας ἰδίως περὶ κληρονομικῆς διαδοχῆς, περὶ ἐπιτροπείας, περὶ δωρεῶν μνηστείας κλπ. Μεταξὺ τῶν διατάξεων τούτων σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐν § 405 περιεχομένη, καθ' ἣν «*ἡ τάξις τῶν διαδοχῶν ἐκπηγάξει ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτικοῦ δικαίου καὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ δικαίου τοῦ φυσικοῦ*», ὀρίζομένου περαιτέρω, ὅτι ὁ «*φυσικὸς νόμος κελεύει τοὺς γονεῖς νὰ διατρέφωσι καὶ νὰ ἀνατρέφωσι τὰ αὐτῶν τέκνα, ὅμως δὲν τοὺς υποχρεώνει καὶ νὰ τὰ ἀφίνωσι κληρονόμους*» (§ 407, βλ. καὶ § 410 κ.ἀ.). Παρὰ τὴν ἀντίληψιν ὅμως ταύτην ἡ αὐτοκράτειρα δέχεται τὴν κληρονομικὴν διαδοχὴν, συνιστᾷ δ' ὅπως ὁ νόμος ὀρίξει σαφῶς τοὺς κληρονόμους, ἀναγνωρίζει δὲ καὶ τὴν ἐκ διαθήκης διαδοχὴν, ἐνῶ ἐξ ἐτέρου δέχεται τὸ δυνατόν τῆς παραιτήσεως τῆς κληρονομίας, τὸ κληρονομικὸν δικαίωμα τῶν γυναικῶν, ἔτι ὅμως καὶ τὴν ἀνάγκην ἀποφυγῆς κονιοποιήσεως τῆς γῆς διὰ διανομῆς αὐτῆς εἰς μικροὺς κλήρους (§§ 405 – 426).

Κυρία μέρη τῆς αὐτοκρατείας ἐν τῇ Εἰσηγήσει τῆς εἶναι ὁ νόμος καὶ ἡ νομοθεσία. Ἐκ τούτου, μετὰ τὴν ἀνωτέρω σημειωθείσαν συναφῆ ἀνάπτυξιν, ἐν κεφ. ιθ' (§§ 439 – 462) ἐπανέρχεται εἰς τὸ θέμα περὶ τοῦ πῶς πρέπει νὰ γίνεταί καὶ νὰ διατυποῦται ἡ νομοθεσία. Ἦδη ἐν §§ 157, 158 ἡ Αἰκατερίνη ὑπεστήριξε τὴν ἀνάγκην σαφηνείας τῶν νόμων ὡς καὶ τοῦ εὐχρηστοῦ αὐτῶν, πρὸς δὲ καὶ τοῦ εὐώνου τοῦ κώδικος, ὥστε πᾶς τις νὰ τὸν γνωρίζῃ, διδασκόμενον αὐτὸν ἤδη εἰς τὰ σχολεῖα! Εἰς τὸ κεφ. ιθ' ὅμως διατυπώνει ὀδηγίας πράγματι ἀξιοσημειώτους διὰ τὸ σαφὲς καὶ εὐχρηστον καὶ ἀπλοῦν τῆς διατυπώσεως τῶν νόμων. Ὅπως δὲ χαρακτηριστικῶς ἐπάγεται λ.χ. ἐν § 452 : «*οἱ νόμοι δὲν πρέπει νὰ εἶναι πλήρεις τῶν λεπτολογημάτων ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἀπογεννᾷ ἡ εὐφυΐα καὶ ἡ ἀγχίνοια. Αὐτοὶ ἔγιναν ἐπίσης καὶ διὰ τοὺς μετρίους τὴν διάνοιαν καθὼς καὶ διὰ τοὺς πλέον νοήμονας. Αὐτὴ δὲν εἶναι μία τέχνη τῆς Λογικῆς! Ἄλλ' εἶναι ὁ λόγος ὁ ἀπλοῦς ἐνὸς πατρὸς, ὁποῦ φροντίζει διὰ τὸ καλὸν τῶν τέκνων καὶ τῆς φιλίας αὐτοῦ!*»

Τὸ τελευταῖον κεφ. κ' (§§ 463 – 522), ἐπιγραφόμενον «*τόποι διάφοροι διασαφήσεως χρῆζοντες*», περιλαμβάνει διατάξεις «*περὶ τοῦ ἐγκλήματος τῆς καθοσιώσεως, περὶ τῶν κατ' ἐπιτροπείαν γινομένων κρίσεων, περὶ κανόνων χρεωδεσμάτων καὶ ἀναγκαιοτάτων, ὡς καὶ περὶ τοῦ πόθεν ἡμπορεῖ νὰ γνωρισθῇ ἂν μία Ἐπικράτεια κλίνη εἰς παρακμὴν ἢ εἰς τὴν παντελῆ αὐτῆς κατάλυσιν*». Ἀκολουθεῖ δὲ τὸ «*Συμπέρασμα*» (§§ 523 – 526), ἐν ᾧ ἐκτίθεται, ὅτι ἡ Εἰσηγήσις πρέπει νὰ ἀναγινώσκειται συχνὰ κλπ., καὶ ἔπεται ἡ χρονολογία τῆς πρώτης ἐκδόσεως : Μόσκβα, 30 Ἰουλίου 1767. Συμπληροῦται δ' ὁ τόμος διὰ τῶν δύο «*παραπληρωμάτων*», ἧτοι τοῦ κεφ. κα' (§§ 527 – 566) «*περὶ πολιτείας*» (χρονολ. : Πετροῦπολις, 28 Φεβρουαρίου

1768), ὡς καὶ τοῦ κεφ. κβ' (§§ 567 – 655) «περὶ τῶν δαπανημάτων, περὶ τῶν εἰσοδημάτων καὶ τῆς αὐτῶν μεταχειρίσεως, τουτέστι περὶ τῆς οἰκονομίας τοῦ Κράτους, ἣτις ἄλλως ὀνομάζεται καὶ μεταχειρίσις τῶν τελῶν» (χρονολ. : Πετρούπολις, 8 Ἀπριλίου 1768). Καὶ ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς «Εἰσηγήσεως» ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως κλείει μὲ πῖνακα περιεχομένων.

III

Ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώθη, ἡ ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως συντεθεῖσα καὶ ἐν Πετρούπολει τὸ 1770 ἐκδοθεῖσα ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς «Εἰσηγήσεως» τῆς Αἰκατερίνης περιλαμβάνει καὶ προσφώνησιν τοῦ μεταφραστοῦ πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν ὡς καὶ σημείωμα αὐτοῦ ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν ἀναγνώστην. Ταῦτα δέ, περιεχόμενα εἰς τὰς 44 πρώτας σελίδας (μὲ ἰδίαν ἀρίθμησιν) τοῦ ἑλληνικοῦ βιβλίου, ἀποτελοῦν καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφέρον τὸν Ἕλληνα ἀναγνώστην τμῆμα τοῦ βιβλίου τούτου.

Ἡ προσφώνησις τοῦ μεταφραστοῦ ἀρχεῖται ὡς ἑξῆς :

«Γαληνοτάτη, κραταιοτάτη, μεγάλη Κυρία ἰμπερατορίσσα Αἰκατερίνα Β' αὐτοκρατορίσσα ἀπασῶν τῶν Ρωσσιῶν κτ. κτ. κτ., Κυρία πανευσπλαγχνικωτάτη! Μεταξὺ τόσων καὶ τόσων, ὅσοι ἐκ γένους παντός καὶ γλώσσης παντοίας λαμβάνουσιν ἄδειαν καὶ προσφέρουσιν, ὅ,τι ποτέ, ἢ μελέτημα τῆς ἑαυτῶν ἀγχινοίας ἢ τῆς ἑαυτῶν φιλοπονίας ἐπιτήδευμα συγγνώμης ἤγοῦνται καὶ ἀποδοχῆς ἀξίον, ἰδοὺ καὶ ἓνας Γραικός, τῆς οἰκτρᾶς Ἑλλάδος καὶ γέννημα καὶ θρέμμα! Παρατολμῶ καὶ ἐγώ, καί, παριστάμενος εἰς τοὺς πόδας τοῦ Θεοσηρίκτου Θρόνου τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ὑμῶν Μεγαλοσύνης, δωροφορῶ τὸ λιτὸν φιλοπόνημα μᾶς ἀπλῆς Μεταφράσεως...»

Εἰς τὸ αὐτὸ δ' ὕψος ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις συνεχίζει τὴν προσφώνησίν του, ἱστορῶν τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς αὐτοκρατείας διὰ μακρῶν καὶ πλήρων χάριτος λόγων ἢ παραβολῶν, δικαιολογῶν δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς πολέμους τῆς αὐτοκρατείας, ὡς ὀφειλομένους εἰς τὴν ἄρνησιν τῶν ἐχθρικῶν λαῶν ὅπως ἀποδεχθῶν τὴν ὑπ' αὐτῆς προσφερθεῖσαν «γλυκεῖαν γαλήνην». Ἡ Αἰκατερίνη εἶναι διὰ τὸν Εὐγένιον Βούλγαριν αὐτὴ αὐτὴ ἡ Ἄρετή. Εἶναι δὲ αὐτὴ καὶ ἡ ἐλπίς διὰ πάντα λαόν, ἐλπίς δὲ καὶ διὰ τὸν τυραννούμενον λαὸν τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις δρᾷτται τῆς εὐκαιρίας ὅπως ὀμιλήσῃ καὶ διὰ τὴν «τάλαιναν» Ἑλλάδα, ἣτις ἔχει τι νὰ ἐλπίσῃ ἤδη, ὅτε τὰ πολεμικὰ πλοῖα καὶ οἱ στόλοι τῆς αὐτοκρατείας διεπεραιώθησαν εἰς τὸ Ἴόνιον καὶ «καταγελῶσιν ἐκ τοῦ πλησίον τὸν ὄπερ Μαλέαν φρικαλέον εἰς τοὺς παλαιούς πλοῦν, καὶ φαίνεται ν' ἀποβλέπωσι καὶ ἔτι ἐπέκεινα, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Αἰγαῖον καὶ τὸν Ἑλλησποντον...». Ἀνεπερώθη οὕτω, κατὰ τὸν Βούλγαριν, τὸ ἠθικὸν καὶ αἱ ἐλπίδες τῶν κατατυ-

ρανουμένων Ἑλλήνων. Ἡ δ' αὐτοκράτειρα ἀπέβη ἡ προστάτις «ἀδελφὴ Φοίβη» τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου καὶ οἱ Ἕλληνες τὰ «πρόβαρα» τοῦ Εὐαγγελίου. Προσθέτει δ' ὁ Βούλγαρις:

«Ἄλλ' ἢ Ἑλλάς καὶ τὰ λοιπὰ ὁμόθηρσκα ἔθνη ζωογονοῦνται μὲ αὐτὰς τὰς ἐλπίδας καὶ ἤδη ἐγγίζουσαν φαντάζονται τὴν ἀπολύτρωσιν· ἤδη ὑπὸ τὴν Σὴν Δεσποτείαν ἀνατυποῦνται τοῦ χρυσοῦ αὐτῶν αἰῶνος τὴν ἐπανάκαμψιν· ἤδη περιμένουσιν ἀπὸ τοῦ Ἀυτοκρατορικοῦ Σου στόματος ὑπαγορευομένους νὰ ἀκούσουν ἐκείνους τοὺς νόμους, ὅφ' οὓς θέλει ζήσουν ἐπὶ γῆς καὶ αὐτοὶ καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, πανόλβιοι καὶ πανευδαίμονες.»

Καὶ τέλος ἐξυμνεῖ ὁ λόγιος μεταφραστὴς τὸ «ὑψηλὸν καὶ θαυμάσιον σύγγραμμα» τῆς Αἰκατερίνης, ὅπερ ἠξιώθη νὰ μεταφράσῃ καὶ τὸ ὁποῖον Βασιλεῖς καὶ Ἀκαδημία καὶ σοφοὶ τῆς Εὐρώπης ἐπῆνεσαν καὶ ἐθαύμασαν, καὶ ἐπάγεται:

«Ἄλλ' ἐκεῖνο συλλογίζομαι: Μὲ πόσῃ χαρὰν θέλει δεχθοῦν τὸ βιβλίον τοῦτο οἱ ἐμοὶ Ἕλληνες! Καὶ μὲ πόσῃ δίψῃ θέλει τὸ ἀναγνώσουν! Θέλει ἰδοῦν ἐν αὐτῷ τὴν Μεγάλην Ἀυτοκρατορίσσαν ἀναστομώσασαν τὰς πλεόν εἰλικρινεῖς καὶ καθαρὰς τῶν νόμων πηγὰς καὶ ἀνακαλύψασαν τοὺς πρώτους καὶ βασιμωτάτους θεμελίους ἐπάνω εἰς τοὺς ὁποίους ἐπιστηρίζεται πᾶσα ἀρίστη νομοθεσία. Θέλει ἰδοῦν τὴν Θέμιδα ὑπαγορευούσαν τὰ θέσμια καὶ τὴν φιλανθρωπίαν, τὰς δίκας τῶν παραβάσεων εἰσπράττουσαν. Εἰς ἓνα λόγον, θέλει ἰδοῦν νομοδότηραν μίαν σοφωτάτην Μητέρα. Καὶ θέλει ἀναβοήσουν εὐκαίρως τὰ τῆς Βασιλίσσης τοῦ Νότου ῥήματα πρὸς τὸν Σολομῶντα: Μακάριοι οἱ παῖδες Σου οὗτοι, οἱ παρεστηκότες ἐνώπιόν Σου δι' ὄλου...»

Τὴν προσφώνησιν ταύτην τοῦ σοφοῦ Ἕλληνοῦ μεταφραστοῦ ἀκολουθεῖ τὸ πρὸς τὸν ἀναγνώστην ἀπευθυνόμενον σημείωμα. Τοῦτο εἶναι, πλὴν ἄλλων, ἐξόχως ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὰς ἱστορικὰς πληροφορίες, αἵτινες παρέχονται ἐν αὐτῷ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἔκδοσιν τῆς «Εἰσηγήσεως», ὡς καὶ τὴν εὐμενῆ ταύτης ὑποδοχὴν ἐκ μέρους τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ βασιλέως Φρειδερίκου τοῦ Μεγάλου. Ἐν τῷ σημειώματι τοῦ Βουλγάρου πρὸς τὸν ἀναγνώστην περιέχεται οὕτω καὶ τὸ κείμενον τῆς εὐχαριστηρίου καὶ συγχαρητηρίου ἐπιστολῆς τοῦ Φρειδερίκου τῆς Πρωσίας πρὸς τὴν Αἰκατερίνην ἐπὶ τῇ ἀποστολῇ τῆς Εἰσηγήσεως. Τὸ κείμενον δὲ τοῦτο, ὑπόδειγμα ὕφους κομψοῦ καὶ ὄραιων νοημάτων, ἀνεδημοσιεύθη διὰ τὰς ἀρετὰς του ταύτας ὡς πρότυπον βασιλικῆς ἐπιστολῆς εἰς τὰ «ἐπιστολάρια» τῆς ἐποχῆς, τὰ περιέχοντα συναγωγὴν ὑποδειγματικῶν ἐπιστολῶν χάριν τῶν ἀλληλογραφούντων¹.

¹ Οὕτω βλ. λ.χ. τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Φρειδερίκου εἰς «Ἐπιστολάριον ἢ ἐπιστολικὸς χαρακτήρ, τόμ. Α' (νεοσσι μετατυπωθὲν κλπ.), Ἐνετίησιν 1781, παρὰ Ν. Γλυκεῖ τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων», σσ. 210 ἐπ. Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει οὕτω: «Κυρία ἀδελφὴ μου,

Τὸ σημεῖωμα ὅμως τοῦ Βουλγάρεως περιέχει καὶ ἰδίας τοῦ μεταφραστοῦ ἐκθειαστικὰς κρίσεις περὶ τῆς «*Ἐπισηήσεως*» τῆς Αἰκατερίνης, περαιτέρω δὲ καὶ ὄραιοτάτας παρατηρήσεις αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν ἀνάγκην σαφηνείας καὶ

Ἐγὼ πρέπει νὰ ἀρχίσω εὐχαριστῶντας τὴν Αὐτοκρατορικὴν τῆς Μεγαλειότητος εἰς τὴν χάριν, ὅπου μοῦ ἔκαμε, κάνοντάς με κοινωτὸν τῆς συγγραφῆς τῆς ἐπάνω εἰς τοὺς Νόμους. Συγχωρήσατέ μοι νὰ σὰς εἰπῶ, ὅτι εἰδοτὸ εἶναι πρᾶγμα, ὅπου ὀλίγα παραδείγματα ἔχει εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἐγὼ τοιμῶ νὰ εἰπῶ, ὦ Κυρία, ὅτι ἡ Αὐτοκρατορικὴ τῆς Μεγαλειότητος εἶναι ἡ πρώτη Αὐτοκρατορίσσα, ὅπου ἔκαμε τέτοια χαρίσματα, καθὼς εἶναι ἐκεῖνο, ὅπου τῶρα δέχομαι. Οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες, ὅπου ὅλοι τοὺς ἐδόξαζαν μόνον τὴν ἀρετὴν, ἀποθεώονοι τοὺς μεγάλους ἄνδρας, ἀφήνοντας τὸν πρῶτον τόπον εἰς τοὺς Νομοθέτας, ὅπου τοὺς εἰσοχάζοντο νὰ εἶναι οἱ ὄντως εὐεργέται τοῦ ἀνθρωπίνου Γένους. Αὐτοὶ ἤθελαν βάλῃ τὴν Αὐτοκρατορικὴν τῆς μεγαλειότητος ἀναμειταξὺ τοῦ Λυκούργου καὶ Σόλωνος. Ἐγὼ ἄρχισα, ὦ Κυρία, νὰ ἀναγινώσκω τὸ πολῦτιμόν σας ἔργον, ὅπου ἐκαταδεχθήκατε νὰ συνθέσετε καὶ διὰ νὰ σὰς προσφέρω ὀλιγώτερον πρόληψιν, τὴν εἰσοχάσθηκα ὡσάν νὰ ἦτον γραμμένη ἀπὸ ἕναν ἀγνώριστον κάλαμον. Σὰς ὁμολογῶ, ὅτι ἐστίαθην ἐκθαμβος ὄχι μόνον διὰ τὰς ἀρχὰς τῆς φιλανθρωπίας καὶ γλυκύτητος, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀναβλύζουσιν ἐκπληγόντως αὐτοὶ οἱ Νόμοι, ἀλλὰ ἀκόμη διὰ τὴν τάξιν καὶ ἕνωσιν τῶν ἰδεῶν, διὰ τὴν μεγάλην καθαρότητα καὶ σαφήνειαν, ὅπου εὐρίσκονται εἰς ὅλην αὐτὴν τὴν σύνθεσιν, καὶ διὰ τὴν ἄπειρον πολυμάθειαν, ὅπου εἰς αὐτὴν εἶναι διεσπαρμένη. Ἐγὼ, ὦ Κυρία, εἰσοχάσθηκα τὸν ἑαυτὸν μου εἰς τὴν κατάστασίν του, καὶ εὐθὺς ἐκατάλαβα, ὅτι κάθε τόπος χρειάζεται μερικὸν στοχασμὸν, οἱ ὅποιοι ζητοῦσι νὰ συγκλῖνῃ ὁ Νομοθέτης εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Γένους καθὼς ἕνας κηπουρὸς προσφέρεται εἰς τὴν γῆν ὅπου γεωργεῖ. Εἶναι ἀκόμη καὶ θεωρίαι, ὅπου ἡ Αὐτοκρατορικὴ τῆς Μεγαλειότητος εὐχαριστεῖται μόνον νὰ ἀναφῆρῃ, καὶ ἐπάνω εἰς τὰς ὁποίας ἡ φρόνησίς τῆς τὴν ἐμποδίζει νὰ ἐμβριθύνεται. Τέλος πάντων, Κυρία, ἀγαλὰ καὶ ἐντελέστατα δὲν γνωρίζω τὸν χαρακτῆρα τοῦ Γένους, ὅπου αὐτὴ κυβερνᾷ με τὴν δόξαν, μὴ ὅλον τοῦτο γνωρίζω ἀρετὰ, διὰ νὰ καταπεισθῶ ὅτι ἂν κυβερνηθῶσι με τοὺς ἐδικούς τῆς νόμους, θέλουσιν εἶναι ὁ λαὸς ὁ πλέον εὐδαίμων τοῦ Κόσμου. Καὶ ἐπειδὴ ἡ Αὐτοκρατορικὴ τῆς Μεγαλειότητος θέλει νὰ ἐξεύρῃ ὅλον ἐκεῖνο, ὅπου ἐγὼ στοχάζομαι ἐπάνω εἰς τὸ τέτοιον πρᾶγμα, πιστεύω ὅτι πρέπει νὰ σὰς τὸ εἰπῶ καθαρά. Εἶναι δὲ τοῦτο, ὦ Κυρία, ὅτι οἱ καλοὶ Νόμοι συνθεμένοι ἐπάνω εἰς τὰς Ἀρχὰς, ὅπου αὐτὴ ἐσχεδίασεν, ἔχουσι χρεῖαν ἀπὸ Νομοδιδασκάλους διὰ νὰ βαλθοῦν εἰς πρᾶξιν εἰς τοὺς εὐρυσώρους τῆς ἰσότητος, καὶ πιστεύω, ὦ Κυρία, ὅπου ὅσπερα ἀπὸ ἐκεῖνο τὸ καλόν, ὅπου ἔκαμεν εἰς τὴν Νομοθεσίαν, τῆς μένει ἕνα ἀκόμη, καὶ τοῦτο εἶναι μία Ἀκαδημία Νόμων, διὰ νὰ ἔλθουν εἰς τελεῖαν εἰδήσιν αἱ διδασκαλαί. Ἄνθρωποι ὅπου διορίζονται εἰς ῥητορικὸν ἐπάγγελμα καὶ εἰς ἐκεῖνο τοῦ Κριτοῦ. Διὰ ὅσον ἄπλοὶ καὶ ἂν εἶναι οἱ Νόμοι, συμβαίνοσι πάντοτε περιστάσεις ἀμφίβολαις, ὑποθέσεις συγκεχυμέναις ἢ σκοτειναῖς, εἰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἐξάγεται ἡ ἀλήθεια ἀπὸ τὸ βάθος κάποιων πηγῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπαιτοῦσι ῥήτορας καὶ Κριτὰς διὰ νὰ τὰς διαλύουσι. Ἴδου με γυμνὴν τὴν ἀλήθειαν ὅλον ἐκεῖνο ὅπου ἤμπορῶ νὰ εἰπῶ εἰς τὴν Αὐτοκρατορικὴν τῆς Μεγαλειότητος, δηλαδή, ὅτι εἰδοτὸ τὸ πολῦτιμον Ἀπομνημόνευμα τῆς σπουδῆς τῆς καὶ κόπων τῆς, ὅπου καταδέχεται νὰ μοῦ ἐμπιστευθῇ, θέλει φυλάττεται ὡσάν μία ἀπὸ τὰς πραγματείας τὰς πλέον σπανίους εἰς τὴν Βιβλιοθήκην μου. Ἄν ἦτον, ὦ Κυρία, κανένα πρᾶγμα ὅπου νὰ ἀδῆσαν τὸν θαυμασμόν μου, τοῦτο ἤθελον εἶσθαι τὸ καλόν, ὅπου αὐτὴ κάνει μετόχος τοὺς ἀναριθμήτους τῆς λαοῦς. Ἄς δεχθῇ με τὴν συνηθισμένην καλοκαγαθίαν τὰς μαρτυρίας τῆς μεγάλης ὑπολήψεως καὶ τιμῆς, με τὴν ὁποίαν κράζομαι, Τῆς Αὐτοκρατορικῆς τῆς Μεγαλειότητος Ἠγαπημένος ἀδελφὸς καὶ Σύμμαχος Φρειδερίκος.»

ἐναργείας κατὰ τὴν διατύπωσιν τῶν νοημάτων. Κλείει δ' ὁ μεταφραστὴς τὸ πρὸς τὸν ἀναγνώστην ἀπευθυνόμενον σημειώμα μὲ τὴν δικαιολογίαν τοῦ ὕφους τῆς «μέσης» γλώσσης, ἣν χρησιμοποιεῖ διὰ τὴν μετάφρασιν. Ἡ μέση αὕτη γλῶσσα εἶναι «ὀλιγώτερον μὲν βαρβαρίζουσα καὶ σολοικίζουσα, περισσότερον δὲ ἰσχύουσα καὶ τὴν χρεῖαν ἀναπληροῦσα». Ἔτι ὅμως καὶ ὡς τοιαύτη δὲν δύναται ν' ἀναπληρώσῃ τὸ κάλλος τοῦ πρωτοτύπου! Ἡ μετάφρασις εἶναι, κατὰ τὸν Βούλγαριν, ἐγχείρημα δυσχερές! Τοῦτο δὲ διατυπώνει ἐπιγραμματικῶς ἐν τῷ σημειώματί του, λέγων: «...Τοῦτο ἤξεύρω, ὅτι πᾶσα μετάφρασις εἶναι τρόπον τινα ἓνα εἶδος βιασμοῦ καὶ ἐπηρείας, ὅπου γίνεται εἰς τὸ βιβλίον ἢ τὸ σύγγραμμα τὸ μεταφραζόμενον».

Ἡ προσφώνησις πρὸς τὴν Αἰκατερίνην καὶ τὸ πρὸς τὸν ἀναγνώστην τῆς μεταφράσεώς του ἀπευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως σημειώμα εἶναι κείμενα σημαντικά, πλὴν ἄλλων, καὶ διὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῶν περὶ δικαίου ἀντιλήψεων τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους κατὰ τὴν κρίσιμον περιόδον τῶν τελευταίων δεκαετιῶν πρὸ τῆς Ἀπελευθερώσεως. Εἰδικώτερον, ἢ ὑπὸ τοῦ Βουλγάρεως πρόθυμος ἐκ τῶν προτέρων ἀποδοχὴ τῶν εἰς τὴν «*Εἰσήγησιν*» τῆς Αἰκατερίνης διατετυπωμένων ἀποκαλύπτει τὸν προσανατολισμὸν τῶν λογίων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς πρὸς τὰς ρασιοναλιστικὰς ἀντιλήψεις τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, ὡς αὐταὶ ἀποτυπῶνται εἰς τὴν «*Εἰσήγησιν*» ἀναμιξ μετ' ἔντονον ἐπιβολὴν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Τοῦτο δ' εἶναι ἀσφαλῶς τι τὸ ἀξιοσημείωτον διὰ τὸν ἐκ μακρᾶς παραδόσεως βυζαντινίζοντα ἑλληνικὸν κόσμον τῶν νομικῶν ἢ λογίων.

Γράφων οὕτως ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ὅσα γράφει διὰ τὴν «*Εἰσήγησιν*» τῆς Αἰκατερίνης ὡς προτύπου νομοθεσίας ἔτι καὶ τῆς ἐν τῷ μέλλοντι ἀπολυτρωθησομένης Ἑλλάδος, ἦτο ἀδύνατον ν' ἀγνοῇ τὴν μακρὰν βυζαντινὴν παράδοσιν τοῦ τουρκοκρατουμένου ἑλληνικοῦ Γένους, ἴσως δὲ λ.χ. καὶ τὴν ἐπὶ βυζαντινοῦ προτύπου ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του συντελουμένην εἰς τὰς παραδουναβίους ἡγεμονίας ἑλληνικὴν κωδικοποιητικὴν ἐργασίαν¹. Ἕλλην ὅμως λόγιος καὶ σοφὸς κληρικὸς ὁ ἴδιος², ἀποκλίνει ἐν τούτοις εἰς τὴν ἑλληνικὴν

¹ Λ.χ. τὸ Νομικὸν Πρόχειρον Μιχαήλ Φωτεινοπούλου (Βουκουρ. 1765), περὶ οὗ βλ. «Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν», ΙΓ' (1937), σσ. 412 ἐπ. καὶ «Ἀρχεῖον Ἰδιωτ. Δικαίου», Θ' (1942), σσ. 54 ἐπ., ΙΣ' (1953), σσ. 209 ἐπ.

² Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως βλ. ἐκ τῆς πλουσίας βιβλιογραφίας τοὺς παρὰ Ν. Τομαδάκη, Εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν φιλολογίαν, (1952), σ. 43, σημειουμένους Ἀθ. Πάριον, «Ἐκατονταετηρὶς τῶν ἀπὸ Χριστοῦ Σωτήρος ἐνανθρωπήσαντος... Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως», (1805), σσ. γ' ἐπ., Π. Καλλιγᾶν, «Πανδώρα», Α' (1850), καὶ Ε' (1854) = Μελέται καὶ Λόγοι, Β' (1898), σσ. 190 ἐπ., 242 ἐπ., Ε. Κολοκοτσᾶν, «Ἀθηνᾶ», Δ' (1919), σσ. 177 ἐπ., παρ' οἷς καὶ περαιτέρω βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ Ἀ. Γούδα, Βίοι παράλληλοι κλπ., Β' (1870), σελ. 1 ἐπ., Κ. Δυοβουνιώτην, ἐν Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκ., λέξ. *Βούλγαρης*, ἔνθα καὶ ἄλλη βιβλιογραφία.

μετάφρασιν αὐτοῦ τῆς «*Εἰσηγήσεως*» τῆς Αἰκατερίνης πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς ἰδέας τῆς Σχολῆς τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου ἐκχριστιανισμένας, ὡς αὐταὶ διατυποῦνται ἐν τῇ «*Εἰσηγήσει*» τῆς αὐτοκρατείας. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις οὕτω γίνεται ἐρμηνευτὴς τῶν ριζοσπαστικωτέρων ἰδεῶν τῆς ἐποχῆς του, τῶν ἰδεῶν αἵτινες, ὡς γνωστόν, ἔτη τινὰ βραδύτερον ᾠδήγησαν εἰς τὴν μεγάλην Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν καὶ δι' αὐτῆς εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν καθόλου φιλελευθέρων ἀρχῶν, αἵτινες ἐδέσποσαν ἐν Ἑυρώπῃ κατὰ τὸν ἀκολουθήσαντα 19^ο αἰῶνα. Εἴτε δὲ τοῦτο πράττει ἐνσυνειδήτως καὶ ἐκ φιλοσοφικῆς πεποιθήσεως εἴτε ἔνεκα τῆς λάμπσεως τοῦ ρωσικοῦ αὐτοκρατορικοῦ κολοσσοῦ, τὸν ὁποῖον ὀραματίζεται ὑπηρετοῦντα τὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν τῆς ἀπολυτρώσεως, βέβαιον εἶναι πάντως, ὡς φρονοῦμεν, ὅτι ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, διὰ τῆς μεταφράσεώς του τῆς «*Εἰσηγήσεως*» τῆς Αἰκατερίνης, κατέστη δέκτης καὶ προπαγανδιστὴς ἰδεῶν ὅπως χαρακτηριστικῶν διὰ τοὺς ἑλληνικοὺς πόθους τῆς ἐποχῆς πρὸς ἀπόκτησιν ἐπιτυχοῦς νομοθεσίας ὑπὸ τοῦ ἀπολυτρωθησομένου, ὡς ἀνεμένετο, Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

ΠΑΝ. Ι. ΖΕΠΟΣ